

Kakoschke se teoretično na tem mestu s problemi onomastike in prozopografije sicer ne ukvarja, a vendar se problemov dotakne ter sproti opozarja na relevantno literaturo. Pri posameznih imenih se tako srečamo s pojmi Deckname (prevedeno ime) in pseudogentiliciji, na katere sproti jasno opozarja, pri čemer navede tudi avtohtono ime, iz katerega je nek pseudogentilicij nastal. Pri posameznih imenih avtor doda tudi njihov jezikovni izvor, kar nam pri številnih imenih keltskega izvora lahko pomaga tudi pri preučevanju dvojezičnosti na prostoru rimske province Britanije, kar je tematika, ki je v zadnjem času postala bolj zanimiva in se je je mogoče lotiti prav s pomočjo napisov ter domačih imen na določenem območju.

Pri zbiranju gradiva avtor pritegne delo "Names on terra sigillata" B. R. Hartleya in B. M. Dickinsona, izdajo rimskih napisov Britanije (t.i. *RIB*) ter *OPEL*. Tako imamo prvič na enem mestu zbrana vsa imena ene province, kar omogoča hitrejši in lažji študij imenskega materiala, obenem pa katalog imen predstavlja osnovo za mnogovrstne analize s področja onomastike, prozopografije, migracij v antiki, jezikovnega izvora imen itd. Gradivo, ki je zbrano na enem mestu, se ponuja in čaka na natančnejšo obdelavo. Pri tem so mogoče primerjave z nekaterimi drugimi provincami, za katere je avtor podobne kataloge že pripravil, kmalu se obetajo tudi še novi katalogi imen po provincah in s tem nove primerjave ter analize (leta 2012 naj bi izšel katalog osebnih imen v provinci Norik, ki je za nas še toliko bolj zanimiv).

Avtor si je s tem katalogom (in drugimi že izdanimi oziroma načrtovanimi) zadal težaško delo, ki je z rezultatom, torej v našem primeru 671 strani obsegajočim katalogom, gotovo nagrajeno. Morda se zdi, da cena knjige (približno 250 EUR) ni sorazmerna z vsebino, vendar bodo katalogi osebnih imen po posameznih provincah gotovo kmalu predstavljali osnovni pripomoček za onomastične in prozopografske raziskave v rimskem imperiju, zato je nakup teh knjig neobhoden posebej za knjižnice z epigrafsko in onomastično literaturo.

Julijana VISOČNIK

Martina Paul: *Fibeln und Gürtelzubehör der späten römischen Kaiserzeit aus Augusta Vindelicum/Augsburg.* Münchner Beiträge zur Provinzialrömischen Archäologie 3, Reichert Verlag, Wiesbaden 2011. ISBN 978-3-89500-783-5. 162 strani, 18 tabel.

V tretjem zvezku serije *Münchner Beiträge zur Provinzialrömischen Archäologie* so predstavljene fibule in pasna oprema iz obdobja od poznega 3. do sredine 5. st. iz mesta *Augusta Vindelicum* – današnjega Augsburga.

Augusta Vindelicum leži na visoki terasi ob sotočju rek Wertach in Lech, pribl. 35 km južno od Donave, v rimski provinci Reciji. Ker ležijo ostanke pod današnjim Augsburgom, je topografija rimskega mesta slabo poznana. Poleg modernih pozidav je rimske ostanke prizadela tudi sprememba toka reke Lech, tako da so veliki deli na vzhodnem obrobju mesta izgubljeni. A kljub temu je, posebno po ustanovitvi spomeniške službe leta 1978, kontinuirano terensko delo prineslo pomembna nova spoznanja o razvoju mesta ter bogate najdbe.

Obsežno poglavje o topografiji in razvoju mesta iz sredine 2. st. dalje povzema do sedaj objavljene ugotovitve o poselitvi v rimskem obdobju. Kastel na tem mestu je dokumentiran že od poznoavgustejskega oz. zgodnjeterijskega obdobja. Mesto je bilo v času markomanskih vojn obdano z obzidjem, ki je zajemalo okrog 85 ha. Potek obzidja je jasen na jugu in zahodu, na severu in vzhodu pa le domneven. Leta 179 je bila v bližnjem Regensburgu (*Reginum*) stacionirana *legio III Italica*, medtem ko je bil civilni sedež province Recije v tem obdobju v mestu *Augusta Vindelicum*. Tu je z več napisi dokumentiran sedež upravitelja province tudi v pozni antiki.

Od vlade Trajana dalje so bile stavbe v mestu kamnite. Od javnih stavb srednjega cesarstva so ohranjeni ostanke dveh term, kot tempelj interpretirana stavba ob *porta principalis sinistra*, tržnice in skladišča.

Markomanske vojne pomenijo začetek nemirnega obdobja, ki ga zaznamujejo pogosti germanski vpadi. Močan germanski vpad je mesto prizadel v štiridesetih letih 3. st., ko je bilo porušeno predmestje na območju Sv. Križa. Predmestje si tu ni nikoli več opomoglo, obnovljene pa so bile obrambne naprave. Kljub omenjenemu opustošenju nekateri bogati grobovi iz sredine 3. st. kažejo na relativno blagostanje provincialne prestolnice. Uničujoče vpade Semionov in Jutungov, ki so segli vse do severa Italije, dokumentira oltar Marka Simplicinija Genialisa (*M. Simplicinius Genialis*), posvečenega 11. 9. 260, ki prikazuje dvodnevno bitko, po kateri je bilo osvobojenih več tisoč ujetih Italikov. Del na oltarju omenjenih enot je bil verjetno stacioniran v Augsburgu. V šestdesetih in sedemdesetih letih se vpadi Germanov nadaljujejo. Napis Proba iz leta 281 po Mackensenu dokazuje ponovno vzpostavitev civilne infrastrukture v mestu in ne gradnje limesa Donava–Iler. Na ponovne vpade odgovori cesar Dioklecijan z uspešnim pohodom proti Alamanom.

V času zgodnjega 4. st. je bila Recija del prefekture *Italia* in je pripadala diecesi *Italia annonaria*. Konstantin je Recijo razdelil na dva dela in *Augusta Vindelicum* je postala glavno mesto novonastale province *Reatia Secunda*. Sedež vojaškega poveljstva za obe Reciji je v Regensburgu, v Augsburgu pa poleg civilne uprave ostane še zakladnik in sedež vojaških skladišč, v katerih so hranili in razdeljevali davke v blagu, dragocene kovine in tudi vojaško opremo.

Izgradnji limesa okr. leta 300 sledi kratkotrajno obdobje miru. V konstantinskem obdobju je bilo obzidje utrjeno z zunanji stolpi in širšim jarkom. Mesto so ponovno prizadeli vpadi Svebov 357 in Jutungov 358, po sredini 4. st. je v njem dokumentiranih več novih zgradb. Zadnja prenova obzidja je na podlagi Honorijevega novca datirana v pozno 4. st., dve zakladni najdbi novcev iz zgodnjega 5. st. pa znova kažeta na germanske vpade.

Mnenja o neposredni kontinuiteti mesta iz poznorimskega obdobja do današnjih dni so deljena. V njen prid govori npr. kult svete Afre, mučenice iz časa Dioklecijana, vendar manjkajo arheološki materialni dokazi (npr. starokrščanska cerkev). Prvi dokazi za škofijo v Augsburgu tako izvirajo šele iz poznega 8. oz. zgodnjega 9. st., a novejša raziskave so kljub temu dale nekaj najdb, ki verjetno kažejo na obstoj krščanske skupnosti v pozni antiki (oljenke, steklena skodela z motivom Adama in Eve ...). Njeni člani so verjetno pokopani v številnih grobovih (večinoma brez pridatkov)

v okolici cerkve Sv. Ulrika in Afre. Na poselitev vsaj še do sredine 5. st. kaže tudi nekaj najdb afriške sigilate.

Rimska prisotnost do sredine 5. st. tako ni več vprašljiva, prehod v zgodnjerednjeveško obdobje pa zaradi skromnih najdb ostaja nejasen.

Največji del knjige obsega tipološka analiza gradiva (fibule, pasne garniture). Med fibulami prevladujejo tiste s čebulastimi gumbi (44 od 48 vseh obravnavanih fibul), pojavljajo pa se tudi obročasta fibula in samostrelne fibule.

Dve najdeni fibuli sodita v prehodno obliko od fibul na šarnir k fibulam s čebulastimi gumbi. Gre za obliko, ki je bila v preteklosti razvrščana po različnih kriterijih, zato ji avtorica posveti obsežno poglavje. V njem kritično ovrednoti starejše delitve in datacije (Böhme, Riha, Pröttel). Posebno pozornost nameni analizi fibul tipa Richborough, ki se v velikem številu pojavljajo v Angliji, poleg tega so poznane tudi na območju limesa. Fibulo iz Augsburga postavi na konec razvoja fibul tega tipa in jo datira v 70. in 80. leta 3. stoletja.

42 fibul sodi v skupino fibul s čebulastimi gumbi. Osnovna Kellerjeva tipologija je bila večkrat kritizirana, a Pröttel jo je kljub temu obdržal za osnovo svoje nove razdelitve, v kateri je združil nekatere slabo razločljive tipe in nekatere preimenoval oz. postavil na novo. Pröttlova tipologija je danes splošno sprejeta.

Fibule s čebulastimi gumbi se pojavljajo tako na civilnih kot vojaških najdiščih. Zaradi njihove precejšnje uniformiranosti so domnevali, da so jih izdelovali v nekaj velikih delavnicah (Swift, Patek, Riha, Feugère), vendar te še niso arheološko dokazane. Trenutno se zdi verjetnejša teza, da so jih izdelovali v več manjših delavnicah. Njihovo uniformnost je mogoče razložiti s posnemanjem, pri čemer so za vzor služile fibule iz dragocenih kovin. Proizvodnja fibul s čebulastimi gumbi iz dragocenih kovin je bila državno nadzorovana, bronaste pa so izdelovali brez državnega nadzora.

Diskusija poteka tudi o nosilcih fibul s čebulastimi gumbi. Glede na upodobitve in pisne vire so jih nosili vojaški in cerkveni dostojanstveniki. Zgodovinsko je izpričano, da so oficirji že v 3. st. nosili fibule iz dragocenih kovin. Od tetrahije dalje se fibule s čebulastimi gumbi pojavljajo tudi v grobovih civilnih uradnikov. Očitno se je takrat krog nosilcev fibul s čebulastimi gumbi razširil. Začele so se pojavljati izven vojaških kontekstov, tudi v manjših podeželskih naselbinah, kar bi lahko pojasnili z naseljevanjem civilnih uradnikov in veteranov. K diskusiji o nosilcih teh fibul je treba pritegniti tudi nekaj fibul iz otroških in ženskih grobov. Zabehlicky domneva, da gre v teh primerih za zapuščino, kar potrjuje velik pomen teh fibul v poznorimski družbi.

Fibule s čebulastimi gumbi so torej znak prisotnosti vojakov ter uradnikov in ne dokaz za prisotnost vojaških enot, saj nosilci teh fibul niso bili nujno povezani z vojsko.

Sledi obsežna obdelava vseh v Avgusti Vindelikov najdenih fibul s čebulastimi gumbi. Avtorica jih predstavi v najdiščnih kontekstih in jih primerja z analogijami po imperiju. Glede na datirane kontekste poskuša potrditi ali izboljšati njihovo datacijo.

Fibule tipa Keller/Pröttel 1 imajo pravokotno nogo, okrašeno z geometričnim motivom. Lok je daljši od noge. Pröttel jih je datiral v čas 280–300, kar potrjujejo tudi konteksti fibul iz Augsburga, kjer je bilo najdenih 10 primerkov.

Fibule tipa Keller/Pröttel 2 imajo paralelno potekajočo nogo, ki je po pravilu krajša kot lok. Gumbi so večinoma fasetirani. Keller je tip datiral v čas med letoma 310 in 350, Pröttel pa med 300 in 340. V omenjeni časovni okvir sodijo tudi vsi štirje primerki iz Augsburga.

Za fibule tipa Keller/Pröttel 3/4 je značilna dolga pravokotna do trapezoidna noga, daljša od loka, čebulice so debelejšje kot daljše. Pröttel je tip razdelil na štiri variante (A–D). Ena izmed fibul iz Augsburga ustreza tipu 3/4A, po Pröttlu datiranem v drugo četrtino 4. st. Fibule tega tipa se pojavljajo vse do sredine 4. st. Šest fibul pripada tipu 3/4B, datiranem kmalu po sredini 4. st. Avtorica je primerjala kontekste iz Augsburga, datirane z novci in ugotovila, da se te fibule enakovredno pojavljajo v prvi in drugi polovici 4. st. z začetkom okrog leta 330. Fibule tipa 3/4C so v Augsburgu zastopane z dvema primerkoma. Datirane so v čas med letoma 330 in 380. Fibule so tipološko sorodne tipu 5, kar njihovo datacijo povzdigne še na začetek 5. st. Fibule tipa 3/4D so zastopane s šestimi primerki. Pröttel domneva, da je tip tipološko in kronološko mlajši od tipa 3/4C in jih datira v čas med letoma 330 in 400, nekateri primerki so lahko v uporabi še v zgodnjem 5. st.

Fibulam tipa Keller/Pröttel 5 pripadajo ena popolnoma ohranjena fibula in štirje fragmenti. Iz bronaste pločevine izdelane in pozlačene fibule imajo širok, strm lok in voluminozne čebulaste gume. Široka noga je približno tako dolga kot lok. Fibule tega tipa se v časovno določljivih kontekstih pojavljajo od sredine 4. st. dalje in segajo še v zgodnje 5. st.

K spektru poznorimskih fibul iz Avguste Vindelikov sodi tudi obročasta fibula z zaviti konci in rombičnim presekom (tip Fowler C, Böhme 51B, Jobst 36 A, Riha 8.2.4). Datacije obročastih fibul se sicer med avtorji nekoliko razlikujejo, je pa to tipičen nakit 4. st., ki je v uporabi tudi še na začetku 5. st. Fibula iz Augsburga je stara najdba brez natančnih najdiščnih podatkov.

Najdene so bile tudi tri samostrelne fibule, od tega ena z gumbi na loku. Gre za fibule, ki se na območju Germanije pojavljajo od sredine 3. st. naprej in veljajo za del ženske noše. Iz njih se konec 5. in v začetku 6. st. v jugovzhodnoalpskem in balkanskem prostoru razvijejo tako imenovane samostrelne fibule pozne sheme, značilne za staroselska okolja.

Drugo največjo skupino poznorimske opreme predstavljajo pasne garniture. Iz Augsburga je poznanih 34 delov poznorimskih pasnih garnitur, osem od njih izvira iz grobov. Rimske pasne sponne in okove so verjetno, podobno kot fibule s čebulastimi gumbi, izdelovali v več manjših delavnicah v rimskih kastelih in tudi v civilnih naselbinah. Imitacije garnitur, okrašenih s klinastim vrezom, so izdelovali tudi v naselbinah izven meja imperija. V pozni antiki so pasne garniture nosili tako vojaki kot uradniki. Razlika v stopnji pomembnosti je bila vidna pri kvaliteti izdelave in uporabi dragih kovin.

Pet pasnih spon spada v skupino spon z ovalnim okovom. Izstopa srebrna spona z ovalnim okovom in reliefnim okrasom na tečaju, ki je bila najdena v grobu skupaj s srčastim jermenskim jezičkom. Grob je na podlagi najdb in startigrafije datiran v 2. polovico 4. oz. na začetek 5. st. Iz uničenega groba izvira spona v obliki črke D, ki pripada varianti a po Kellerju oz. vrsti 1, obliki A in tipu a po

Sommerju. Najdena je bila še relativno majhna spona v obliki črke D, ki ima obroč pravokotnega preseka z žlebom na spodnji strani, ter trije ovalni okovi.

Zastopane so tudi spone s pravokotnimi okovi. Dve imata obroč v obliki črke D in pravokotni okov s po dvema zakovicama. Trn je pri obeh vzdolžno fasetiran in se zaključuje koničasto. Ena spona ima obroč v obliki črke D z železno polosjo in okov, okrašen s punciranimi krožci. Najdena sta bila še dva pravokotna okova.

Spona s polkrožnim obročem ima zaključke v obliki močno stiliziranih živalskih glav, okov manjka.

Zastopani so tudi jermenski okovi. Dva sodita v skupino krilatih okovov, ki so se nosili v garniturah z različnimi sponami. Ker sta okova posamični najdbi, jima ni mogoče določiti ustrezne pasne sponse. Najden je bil tudi podolgovata pasni okov, okrašen s fasetiranjem, žlebljenjem in dvema krožnima očescema.

Iz Avguste Vindelikov izvira tudi pet srčastih jermenskih zaključkov, datiranih v zadnji dve tretjini 4. in v zgodnje 5. st.

Dva okova sta okrašena s klinastim vrezom. Pravokotni okov bi lahko pripadal petdelnim pasnim garnituram tipa Böhme A ali garnituram tipa Vieuxville. Romboidni okov verjetno pripada eni od pasnih garnitur tipa Böhme A ali B.

Popolnoma ohranjena je pasna spona z ovalnim obročem in pravokotnim okovom. Obroč in okov sta okrašena s punciranimi, nasprotno postavljenimi trikotniki. Kochova uvršča sponse z motivom volčjih zob v tip Veringenstadt z največjo zastopanostjo v južni Nemčiji in severni Galiji ter jih datira v desetletja okrog leta 400. Zaradi njihove številčnosti na alamanskem območju se zdi verjetnejša datacija v prvo polovico in do sredine 5. st.

Pasna spona s pravokotnim obročem, ki ima na obe strani podaljšano prečko okvirja, in s pravokotnim okovom, okrašenim s punciranimi krožci, je zaenkrat edinstvena najdba. Najdiščni podatki niso znani, zato je najdba datirana glede na datacijo garnitur s punciranim okrasom v prvo polovico 5., morda do sredine 5. st.

Najdeni so bili še trije cevasti okovi in dva podolgovata okova s privzdignjenim osrednjim delom.

V zadnjem poglavju avtorica izvednoti rezultate tipološke analize. Prisotnost vojske že v predtetrahničnem obdobju kažeta dve fibuli prehodne oblike od fibul na šarnir k fibulam s čebulastimi gumbi. Z desetimi primerki so zastopane fibule s čebulastimi gumbi tipa Keller/Pröttel 1, značilne za obdobje tetrahnije. Najpogostejša oblika fibul s čebulastimi gumbi so fibule tipa Keller/Pröttel 3/4, značilne za drugo polovico 4. in začetek 5. st., kar ustreza že poznani sliki iz Recije. Nerazločljiva ostaja odsotnost fibul tipa Keller 6, ki pomenijo znak prisotnosti visokih civilnih in vojaških uradnikov v prvi polovici 5. st.

Med pasno opremo je zaslediti le nekaj primerov, ki jih je mogoče datirati že v obdobje tetrahnije. Za večino posamičnih najdb pasne opreme je mogoča le dokaj splošna datacija. Najmlajše so najdbe garnitur s klinastim vrezom in punciranim okrasom, datirane do sredine 5. st. Odprto pa ostaja vprašanje, ali lahko o rimski prisotnosti v mestu domnevamo še po sredini 5. st., saj drobne najdbe tega ne potrjujejo. Tako tudi po analizi najdb še vedno ostaja nerešeno vprašanje poselitve po sredini 5. st. Trenutno kaže, da je bilo življenje omejeno na majhno, delno krščansko skupnost, preko katere je preživel kult Afre.

Avtorica se ukvarja tudi z izvorom ter razširjenostjo fibul in pasne opreme. Neposrednih dokazov za izdelavo fibul in pasne opreme v Avgusti Vindelikov ni, čeprav bi jo lahko pričakovali. Nekaterim predmetom pa je s precejšnjo verjetnostjo mogoče določiti izvor (npr. prehodna oblika od fibul na šarnir k fibulam s čebulastimi gumbi, spona z zaključki v obliki živalskih glav, ločne fibule tipa Leutkirch ...).

Analiza razprostranjenosti fibul in pasnih garnitur na območju mesta je pokazala, da v 4. in tudi še v 5. st. ni prišlo do zmanjšanja mestnega ozemlja. Vsaj občasno vojaško prisotnost v mestu je mogoče domnevati najmanj do prve tretjine, morda pa je še celo do sredine 5. stoletja.

Zvezdana MODRIJAN

Franz Mandl (mit einem Beitrag von Gerhard W. Mandl): *Felsbilder. Österreich - Bayern. Nördliche Kalkalpen*. Forschungsberichte der ANISA 4, ANISA, Verein für alpine Forschung, Haus im Ennstal 2011. ISBN 978-3-901071-23-2. 360 strani.

Po manj kot letu dni je pred nami že nova knjiga zelo aktivnega avstrijskega združenja za preučevanje arheologije v Alpah, ANISA – Verein für alpine Forschung. Doslej smo serijo *Forschungsberichte der ANISA* poznali predvsem po rednih izdajah zbornikov oziroma večavtorskih monografijah: Königreich-Alm. Dachsteingebirge. 3500 Jahre Almwirtschaft zwischen Gröbming und Hallstatt (2007); Almen im Visier. Dachsteingebirge, Totes Gebirge, Silvretta (2009); Archäologie in den Alpen. Alltag und Kult (2010). Tokratna izdaja je monografija, njen glavni avtor Franz Mandl pa je tudi gonilna sila združenja.

Knjiga ima naslov *Slike v kamnu* (ali stenske slikarije, kot jih včasih imenujemo v slovenskem jeziku). Obravnavani spomeniki so predvsem izraz nepisane ljudske kulture preteklih stoletij, nekateri prazgodovinski primerki s t. i. *retijskimi napisi* pa hkrati dokazujejo, da gre za mnogo starejši pojav z zelo dolgo preteklostjo.

Raziskava temelji na izjemno zajetnem korpusu 1200 spomenikov, v knjigi je s fotografijami in kratkimi opisi predstavljena približno tretjina vseh. Cilj knjige je predstaviti stanje raziskav na karseda reprezentativnem vzorcu z območja današnjih avstrijskih dežel Spodnja Avstrija, Zgornja Avstrija, Štajerska, Solnograška, Tirolska, Vorarlberg in deloma tudi Bavarska.

Na začetku je bralec na kratko seznanjen z geografskim in geološkim pregledom območja raziskav, ki mu sledi njihova strnjena zgodovina. Sledi prikaz najpogostejših oblik najdišč, hkrati pa je predstavljena tudi problematika njihove spomeniške zaščite.

Sledi geološka analiza procesa staranja oziroma propadanja teh spomenikov zaradi vremenskih vplivov (avtor Gerhard W. Mandl). Prikazana je tudi uporabljena metoda dokumentiranja, predvsem postopkov razpačevanja (t. i. rektificiranja) fotografij in 3R-laserskega snemanja.

Na podlagi analize sledov procesov staranja na posameznih vrezih je možno določanje relativne starosti. Primerjalne analize so pokazale, da plitvi vrezji v apnenec po nekaj stoletjih niso več prepoznavni, če ne ležijo na zaščiteni legi. Večina gradiva je tako datiranega v pozni srednji in novi vek.